

Педагогик тадқиқотлар самарадорлигини аниқлаш жараёни

Проф.Ҳасанбоев Ж., проф. Тўракулов Х.А.

Маълумки, ҳар қандар тадқиқот иши ўзининг назарий, назарий-амалий ва амалий қисмларига эга бўлиб, улар олдида қўйилган асосий мақсад инсоният яратган илмий меросни ўрганиш, ўзлаштириш ва уни янги сифат даражасига кўтаришдан иборат. Бу бевосита педагогик тадқиқот ишларига ҳам тааллуқли бўлиб, бунда қайд этилган мақсадни амалга оширишдаги вазифаларни ҳал этишда таълим тизимини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш ва ёш авлодни илм-фан асослари билан чуқур қуроллантириш борасидаги изланишларни мунтазам олиб боришни талаб этади. Ушбу соҳадаги илмий фаолиятнинг нечоғлик илмий-амалий аҳамиятлилигини эса улар натижалари (илмий ишланмалар)нинг амалиётда жорий этилишидаги **самарадорлик** орқали баҳоланади.

Ушбу ишда илмий тадқиқот ишлари (ИТИ) натижаларини баҳолаш орқали илмий тадқиқот жараёнининг самарадорлигини баҳолаш методологияси тўғрисидаги фикрларимизни баён қилишни мақсад қилиб олдик.

ИТИ бўйича тажриба-синов ишлари(ТСИ)ни шакллантириш ва уюштириш ҳамда улар натижаларини тадқиқот мақсади нуқтаи назаридан таҳлил қилиб чиқишни ИТИнинг **самарадорлигини аниқлаш** жараёни деб қараймиз.

Маълумки, ҳар бир тадқиқотчи олдида инсоният яратган жамики бойликларни ўрганиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш вазифаси туради. Инсон камолоти ва жамият ривожини бусиз тасаввур қилиб бўлмайди. Мазкур вазифани амалга ошириш учун таълим тизимини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш, ёш авлодни илм-фан асослари билан чуқур қуроллантириш лозим. Зеро, илм олиш ва уни такомиллаштириш йўлидаги изланиш ҳамда заҳматлар инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашини шакллантириб, уни маънавий-ахлоқий камолат сари етаклайди. Бу борада олиб борилаётган педагогик тадқиқотлар ва уларнинг амалий аҳамиятининг роли бекиёсдир.

Шунинг учун ҳам педагогик тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари билан, биргаликда уларнинг амалий аҳамияти ҳам эътиборга олинishi лозим. Амалий аҳамиятни илмий асослаш илмий-назарий ишланмаларнинг нечоғлик амалиётга фойдаси тегишлигини ТСИ билан аниқланади.

ТСИнинг мақсади: яратилган амалий фаолият нуқтаи назаридан таълим технологияси натижаларини таҳлил қилиш, илмий ишланмалар натижалари кўрсаткичларини баҳолаш ва улардан амалиётга жорий этишга қулай ҳолга келтириш, яратилган инновацион таълим услубияти билан таълим олувчиларни қуроллантириш, таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзунини яратилиши ва уни ўрганиш босқичлари ҳамда ривожланиш даражаларида ҳақидаги билим ва тасаввурларни шакллантириш ҳамда улар шахсининг маънавий-ахлоқий тамойиллари тўғрисида, уларнинг бўлажак

мутахассисларни тайёрлашдаги аҳамияти тўғрисида билим, кўникма, малака ва тасаввурларни ҳосил қилишдан иборатдир.

ТСИ мақсадини белгилашда тажриба масаласининг қўйилиши, энг аввало тадқиқот олиб боришнинг самара-дорлигига ижобий таъсир этади.

Тажриба масаласини аниқ қўйиш бу-тадқиқот объектининг моделини (математик, физик, ташкилий-тузилмавий ва ҳ.к.)ни тузиш, у энг аввал тажрибанинг тадқиқот ишчи фаразига асосан аниқ мақсад ва вазифани кўрсатишдир. Бунда тадқиқотчи тажрибаси, унинг илмий салоҳияти муҳим роль ўйнайди.

ТСИ одатда илмий ишланманинг объектга ўхшашлигини текшириш ва шу жараёнида оптималлаштириш қилиш учун ўтказилади.

Идентификация (айнан ўхшаш) бу – тажриба натижасида олинган ахборотларнинг баъзи бир фарз қилинган назарий алоқадорликка мос келиши, яъни назарий тадқиқот натижаларини ва тажриба давомида олинган функционал ёки статистик боғлиқларни ўрнатиш.

Оптималлаштириш бу – энг яхши ва қулай ечимни излаш. Бунда ТСИ мақсади аниқ ифодаланиши керак. Умумий фарзлар билан чекланиш етарли эмас. Тажриба назарий тадқиқот натижаларини тасдиқлаш учун ёки қандайдир яратилган таълим технологиясининг ҳаётийлигини тадқиқ қилиш учун ўтказилади.

ТСИнинг вазифаси тадқиқот илмий-назарий асосларининг амалий аҳамиятини қайдаражадалигини баҳолашдан иборатдир. Бунда тадқиқотнинг илмий-назарий асосларини эътиборга олиб таълим технологияларини яратишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- режалаштирилган таълим технологиясига ижтимоий-педагогик асослар нималардан иборат эканлигини аниқлаш;
- таълим технологиясининг жараёнида босқичма-босқич амалга ошириладиган иерархик қатъий кетма-кетлиги мавжудлиги, уларнинг функционал тузилмаси нималардан иборат эканлигини белгилаш;
- бу технология бугунги кун талаби ва жаҳон таълими талабларига мос келишлигини ўрганиб чиқиш;
- агар қаралаётган таълим технологиси яхлит тизим сифатида қаралса, у ҳолда унинг тузилмасини ташкилий-функционал қисм тизимлар (элементлар) бўйича ифодалаш мумкинлигини ўрганиш;
- таълим технологиясининг мақсадини ўрганилаётган ўқув предметининг (муайян тар жараёнининг) мақсадлари билан мос келтириш.

ТСИнинг предмети қилиб қуйидагилар олиниши мумкин: таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг шуғулланаётган соҳаси (йўналиш ёки технология ёки мавзу) бўйича тарихий илмий маълумотлар мажмуи ва уларнинг илмий-услубий салоҳияти; соҳа мутахассис олимларининг фалсафий-педагогик мероси; таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг касбий ва маънавий-ахлоқий таълим-тарбиясининг мақсад ва вазифалари ҳақидаги билим, кўникма ва малакалар; таълим берувчининг педагогик жараёнларда мураккаб ҳолатлар рўй берганда замонавий педагогик технологияларларни қўллаш ёрдамида, рўй берган муаммоларни ҳал

килиши ҳақидаги билим ва тасаввурлари; таълим берувчининг амалиётда замонавий ахборот технологиялардан фойдалана олиш имкониятлари ва таълим олувчиларнинг яратилган технологиялаштирган таълим вариантларини қабул қила олиш билим, кўникма, малака ва шу кабилар.

Таълим-тарбия жараёнидаги педагогик самарадорликни аниқлаш мезони ҳамма йўналишдаги таълим-тарбия жараёнидаги педагогик самарадорликни аниқлашга етарли бўлавермайди. Бундай пайтларда тадқиқотчидан самарадорликни аниқлаш мезонлари ичидан тадқиқот йўналиши ва ТСИга мосини танлаш учун юксак илмий-услубий салоҳият талаб этилади. Бу орқали эса шуғулланаётган йўналишни такомиллаштириш ва ривожлантириш учун услубий тавсиялар тизимининг оптимал вариантини тайёрлаш имкониятига эга бўлади.

Тажрибавий усулларнинг ўрганиш ўта аҳамиятли бўлиб, у ТСИни ўтказишга сарф бўладиган вақт ва харажатни сезиларли даражада камайтиради. Бунга эса тажрибаларни режалаштириш ва тажриба натижаларига статистик ишлов бериш усуллари самарали ёрдам қила олади.

Тажрибани режалаштириш – бу аниқ ва оптимал вариантлари мавжуд тажрибаларни уюштиришнинг алгоритмик тизими бўлиб, ўзгарувчиларни (кўрсаткичларни) илгаридан (назарий тадқиқотлар пайтида) ишлаб чиқилган схема бўйича қўйиши таъминланган тажриба ўтказиш тартиби.

Режалаштириш мақсади – бу энг кам восита (технология) ва вақт сарфлаб, тадқиқот йўналиши бўйича максимум даражадаги маълумот олиш уларнинг етарли даражадаги аниқлигига эришиш.

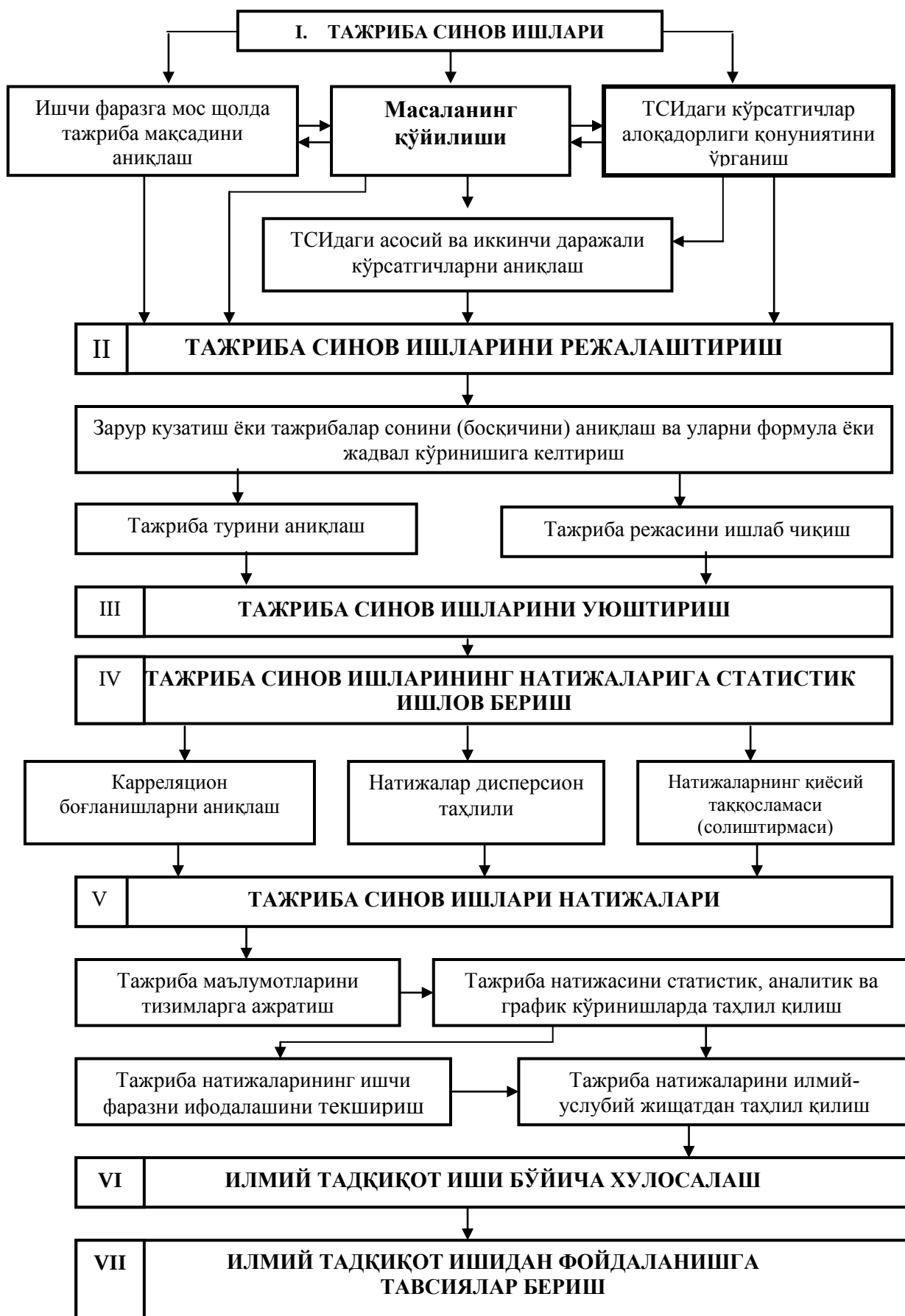
Ихтиёрий ТСИ қуйидаги босқичлар кетма-кетлиги асосида олиб борилса, тадқиқот мақсадига етиб бориш имконияти янада кафолатланади.

- тажриба давомида пайдо бўлган қўшимча мулоҳазаларни олдиндан шакллантирилган ишчи фаразга ҳисобга олган ҳолда тажриба муаммосига қўйиш;

- тажрибани ташкиллаштириш;
- тажриба натижаларини таҳлил қилиш ва шу асосда оптимал ечим ҳақидаги ҳулосани чиқариш.

Тажрибани режалаштиришда муҳим бўлган ТСИ ва уларнинг тузувчиларини қуйидагича ифодалаш мақсадга мувофиқ бўлади (1-шакл).

Демак, ТСИни олиб боришда, мазкур жараёни режалаштириш, ушбу жараёнга тайёрланиш босқичи, тажриба масаласининг қўйилиши, тажриба вариантини танлаш ва ўтказиш тартибини аниқлаб олиш имконини берар экан, акс ҳолда тадқиқотчида керакли «манзил»га етиб боришда, яъни қўйилган муаммо ечимини топишда кўп вақт сарф қилиниши мумкин ёки натижа олишнинг оптимал вариантыга эга бўла олмаслиги мумкин ва ҳаттоки хато натижани қўлга киритиш ҳолати ҳам рўй бериши мумкин.

1-шакл. ТСИ ва улар тузувчиларининг мақсад-вазифаларининг ташкилий-тузилмавий кўриниши.

Маълумки, педагогик тадқиқотларда яратилган таълим технологияси бўйича иш олиб борилиб, таълим сифати ва самарадорлиги назорат қилинади. Бундай ҳолларда таълим мониторингини жорий қилиш таълимни оптимал бошқаришнинг имкониятларидан бирини таъминлайди.

Мониторинг бу - таълим жараёнининг кучли ёки заиф томонларини яққол кўрсатиб беради. Олинган рақамларни, маълумот ва кўрсаткичларни унумли таҳлил этиш, кўзланган мақсад сари босқичма-босқич режали қадам босиш, самарали натижага эришиш заминини ҳам **мониторинг** ташкил этади.

Мониторингни дастурли-услубий таъминоти ва тадқиқот технологиялари асосида муҳокамадан ўтказиш ва амалий фаолиятда улардан фойдаланиш мақсадида тадқиқот натижаларини қуйидаги кўрсаткичлар бўйича эксперт баҳолаш амалга оширилади:

- **ИТИнинг методологик асослари қуйидагилар:**

- «таълим», «таълим технологияси», «таълим сифати», «таълим сифати мониторинги» тушунчаларини ифодалашда аниқлик;

- «таълим сифати» кўрсаткичларини танлашдаги аниқлик.

- **таълим сифати мониторингини аниқлашдаги таклиф этилаётган миллий тадқиқот воситалари ва методларининг ИТИ ва айниқса ТСИ ташкиллаштириш, қандай уюштиришга мослиги (яроқлилиги) аниқлаш.**

- **режалаштирилаётган таълим мониторингини дастурий-услубий таъминоти мавжудлиги ва уларнинг ИТИ жараёнига мослигини аниқлаш.**

- **таълим сифати педагогик мониторинг технологиясининг ИТИ жараёнига мослигини аниқлаш. Уларни қуйидаги босқичлар бўйича амалга оширилади: тайёрлов босқичи; ижро этиш босқичи; умумлаштирувчи босқич.**

Энди педагогик тадқиқотлар олиб боришда назарий тадқиқотлар ва ТСИ таълим сифати мониторингини амалга оширишнинг қуйидаги ташкилий-педагогик шарт-шароитларини яратиш лозим бўлади:

- мониторингнинг илмий-ахборотли таъминоти, уларнинг ИТИ ва ТСИ жараёнларига мос ҳолда тизимларга ажратиш;

- мониторингнинг ташкилий-техник таъминланганлиги (бланкалар, анкета-сўровлари, кузатиш варақалари, шахсий сўровномалар, тестлар, баҳолаш мезонлари, оралиқ ва умумий натижалар ҳақидаги маълумотлар, компьютерлар ва ҳ.к.) аниқлаш;

- мониторингнинг ташкилий-технологик таъминланганлигини аниқлаш;

- мониторингнинг ташкилий-методик таъминотини аниқлаш;

- мониторингнинг ташкилий-аналитик таъминоти.

ИТИнинг ушбу жараён орқали **солиштирма тадқиқотлар** муаммоси пайдо бўлади. Унинг хусусияти, солиштиришнинг рационал мезонларини қидириш зарурлигини ва мос соҳа (йўналиш) бўйича етарли илмий салоҳият талаб этилади. Бу илмий салоҳиятнинг ифодаларидан бири

умумлаштириш номли тадқиқот методи бўлиб, у илм-фан учун хусусийдан умумийга ривожланишни ифодалайди ва уни индукция усули, деб юритилади.

Умумлаштиришнинг борлиги шуғулланаётган илмий йўналиш тараққиётининг юқори эканлиги белгиси бўлади. Хусусий илмларни умумлаштириш – ИТИнинг энг муҳим хусусиятларидан (методларидан) биридир.

Ушбу тадқиқот методи ТСИ натижаларини таҳлил қилишда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди ва айниқса ИТИ хулосалашда, улар бўйича тавсиялар беришда умумлаштиришнинг аҳамияти каттадир.

Бунинг учун тажриба ва назорат гуруҳлари ташкил этилади. Тадқиқотчи ишчи фарази асосида тажриба гуруҳида таълим-тарбия берувчи ва талабалар билан тадқиқот ҳақида қисқача суҳбатлар ўтказилади ва шу каби ишлар амалга оширилиб ТСИ ишлари бошланади ва у уч босқичда амалга оширилади. Уларнинг натижалари бўйича самарадорлик аниқланади. Самарадорликни аниқлаш қуйидаги йўналишлар бўйича олиб борилиши мумкин:

- айнан бир тушунчани ўрганиш бўйича;
- айнан бир кўникма ва малакани шакллантириш бўйича;
- замонавий педагогик технологиялар ва замонавий ахборот технологияларни ўзлаштирганлик бўйича;
- талабаларнинг илмий дунёқарашини кенгайтириш бўйича;
- талабаларнинг ахборотли-ўқув муҳити бўйича;
- талабаларнинг муйаян ғоялар билан суғорилганлиги бўйича;
- талабаларнинг касбга ўргатиш методологиясини эгаллаганлиги бўйича ва ҳ.к.

Юқоридаги баён этиилганларга асосланиб умумлаштириш асосида қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин:

-педагогик тадқиқотлар натижаларини тажриба қисмида синаш, умумлаштириш, таълим сифати мониторингининг алгоритмик тизимини ва технологиясининг амалийлигини ва ишончлилигини илмий-услубий жиҳатдан асослаш имконини беради;

-таълим сифатининг оптимал даражасини кафолатловчи кўрсаткичлар—омиллар мажмуасининг назарий таҳлилинини тажриба-синов ишларига асосланиб хулосалаш мумкин;

-таълим сифати мониторингини оптимал вариантини танлашда унинг юқорида ифодаланган ташкилий-педагогик шарт-шароитларга асосланиб иш олиб борилса, мақсадга етиб бориш кафолатланади;

-назарий таҳлил ва ТСИ натижалари, уларнинг статистик таҳлили ҳамда кўрсаткичлар орасидаги алоқадорлик қонуниятлари асосида тўлақонли таълим сифати мониторингини олиб бориш мумкин.